

Szilágyi Mária

Újvidéki Egyetem, Műszaki Tudományok Kara,
Építészeti és Urbanisztikai Tanszék, Újvidék
szilagyimari@gmail.com

A BÁNSÁGI FALVAK KUTATÁSA A MODERN VÍVMÁNYOK SEGÍTSÉGÉVEL

Exploring the Villages of Bánát with New Technology

Istraživanje banatskih sela pomoću savremenih dostignuća

A bánási falurendszer kialakulásának, fejlődésének és történetének gazdag forrásanyaga már régóta lehetővé teszi e terület beható kutatását. Számos térkép, útleírás, törvénygyűjtemény és más forrás segítette eddig is a kutatók munkáját, amelyeket azonban az egykori Monarchia területén lévő különböző levéltárakban és könyvtárakban lelhetek fel. Ha a magyar és a német nyelv ismerete nem is, a nagy földrajzi távolságok sokszor megnehezítették az erre irányuló kutatásokat. A digitális világ fejlődése azonban nagyban megkönnyítheti számos, e terület kutatásához kapcsolódó tudományág, történelem, társadalomtudomány, építészettörténet előrelépését, a források digitalizálásának köszönhetően. Tanulmányomban azt szeretném bemutatni, hogyan kutatható könnyűszerrel a Bánáság újratelepítése, falurendszerének, a falvak szerkezetének kialakulása és átalakulása 1718-tól az első világháborúig, az egyes levéltárak, múzeumok és könyvtárak digitalizált anyagainak segítségével.

Kulcsszavak: Bánáság, katonai felmérések, képeslapgyűjtemény, törvénygyűjtemény, faluszerkezet

A FALVAK KELETKEZÉSÉNEK ÉS FEJLŐDÉSÉNEK KUTATÁSA A DIGITALIZÁLT ANYAGOK SEGÍTSÉGÉVEL

A XVIII. és XIX. századi kutatások során a Bánáság területét, a bánáti falvakat több szempontból elemezték a kutatók, történelmi, kulturális, művelődéstörténeti, szociológiai, vallási és más aspektusait vizsgálva a bánási települések kialakulásának és fejlődésének, a rurális tér és az építészet vizsgálata azonban nemigen volt jelen az akkori munkákban.

A XVIII. századtól kezdve többen foglalkoztak a bánási falvak jellegzeteségeivel. Ezek a szerzők többnyire csak egy adott kort, a pillanatnyi állapotokat rögzítették. Ilyenek voltak Vályi András (VÁLYI 1, VÁLYI 2), Lipszky János

(LIPSZKY 1808), Nagy Lajos (NAGY 1829) és Fényes Elek (FÉNYES 1, FÉNYES 2). Ezen művek többsége nem kizárólag Bánáttal, hanem egész Magyarországgal foglalkozott, hiszen ekkor, a XIX. század folyamán jelentek meg Magyarország vagy az egész Habsburg Monarchia statisztikai leírásai, amelyek alapját képezik a történeti, de más témájú kutatásoknak is. Ezután következett Böhm Lénárt munkája (BÖHM 1867), aki a Bánság történetét írta meg, a legkorábbi időktől kezdve egészen 1850-ig. Ezen leírások kitérnek a faluszerkezetre, sőt néhol a falu elemeire, épületeire is. Néhány évvel később, a XIX. század második felében Szentkláray Jenő (SZENTKLÁRAY 1879) Böhmhöz hasonlóan elemzi Bánátot, 1779-től. A történelmi fejlődés mellett leírást ad saját koráról is. A XX. század elején a Magyar Monográfia Társaság sorozatában megjelent a *Torontál vármegye* című kötet is, amelynek egyik részében minden községet bemutatnak, és ha a faluszerkezetről nem is, de az épített környezetről, különösképpen pedig a faluközpontokról fontos információkat kapunk (BOROVSKY 1911). Bodor Antal (BODOR 1908) ugyanabban a korban tanulmányozta a Bánságot, és bár ő sem foglalkozott külön a településszerkezettel és a falvak építészetével, leírásaiban fontos információk jelennek e témára vonatkozóan is.

Ezen források legtöbbje néhány éve elérhető a világhálón is, különböző könyvtárak, ritkábban magánszemélyek digitalizált anyagának köszönhetően. A legtöbb könyvet, amelyek a Bánság területével is foglalkoznak, a googlebooks.com (GOOGLE BOOKS) oldalon találhatunk, az Országos Széchényi Könyvtár digitalizált gyűjteményében, a mek.oszk.hu, valamint a folyóiratokat az epa.oszk.hu oldalon. Fontos megemlíteni még a Torontói Egyetem digitalizált könyvtárát, amely az archive.org (ARCHIVE) honlapon érhető el, és igen jelentős, Bánságra is vonatkozó állománnyal rendelkezik.

A FALVAK SZERKEZETÉNEK ÉS ÉPÍTETT ÖRÖKSÉGÉNEK KUTATÁSA A DIGITALIZÁLT ANYAGOK SEGÍTSÉGÉVEL

Az írott források mellett az adott téma kutatásához elengedhetetlenek a képes és a térképes források, hiszen ezek az alapját képezik a faluszerkezet és az épített örökség vizsgálatának. Míg a dokumentumokban lévő információkban nem lehet teljes egészében megbízni, a jegyzők többször saját meglátásaikat, véleményüket próbálják tükrözni ezekben az iratokban, a térképek, a képeslapok és a fényképek azonban olyan kordokumentumok, amelyek egy adott kort, pillanatot rögzítenek, és legtöbbször nincs lehetőség a tények megváltoztatására. Különböző korokból származó képes források összevetésével tisztán átlátható az adott települések változása.

A faluszerkezet fejlődését legjobban a katonai felmérések szelvényei, a kataszteri és más térképek szemléltetik. E gazdag forrásanyagnak a feltárása a múltban igen idő- és pénzigényes volt, mígnem néhány évvel ezelőtt létre nem jött a folyamatosan új információkkal bővülő mire.eu (MAPIRE) oldal, több in-

tézmény szoros együttműködése eredményeként.¹ Ezen az oldalon a Habsburg Birodalom történelmi térképeire lelhetünk.

Hogy egy falu a múltban mikor jött létre, mikor változott meg szabálytalan szerkezete, mikor bővült új mikroegységekkel, azt nemcsak az írott források szemléltetik, hanem a más-más időszakokból származó térképek is. A pozsereváci béke (1718) után keletkezett térképek közül az első információt az 1723–1725-ben megjelent gróf Florimund Mercy térképe adja az egykori Temesi bánság területéről, itt azonban a kis méretarány miatt nem láthatjuk a falvak szerkezetét. Azt viszont igen, hogy létezett-e az adott település abban a korban, és lakott vagy lakatlan volt-e. A térkép többek között Szentkláray Jenő (SZENTKLÁRAY 1879) könyvének mellékleteként is megjelent, de manapság már több internetes oldalon is elérhető (WIKIMEDIA). A Mercy-féle térkép után biztosan készültek még térképek, de a következő figyelemre méltó térképsorozat az első katonai felmérés, amely a későbbi II. József császár ösztönzésére készült 1760 és 1780 között, habár a felméréseket már anyja, Mária Terézia idejében elkezdték. A Temesi bánság felmérése az 1760-as évek elején kezdődött. A térképszelvények a Monarchia idején még titkosak voltak. Az 1769 és 1772 között terjedő időszakban e terület 208 színes, 1 : 28 800 méretarányú térképszelvénye készült el, ezeket elsősorban katonai és más állami célokra használták, valamint a kisebb méretarányú térképek készítéséhez is. Ma ezek a térképek, ahogy a későbbiek is, hozzáférhetőek a mapire.eu oldalon, és a digitális technikák fejlődésének köszönhetően össze tudjuk őket hasonlítani a jelen állapotokkal. A katonai felmérések már pontos információkat nyújtanak a faluszerkezetről, az objektumok elhelyezkedéséről, valamint arról is, hogy milyen középületek voltak abban az időben az adott településen. A következő lépés Francisco Grisselini térképe, amely 1778–1780-ban jelent meg, manapság szintén számos honlapon elérhető, több térképgyűjtemény része (PAHOR). Segítségével megtudhatjuk, hogy mely települések léteztek a vármegyerendszer visszaállításakor (1779).

A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának Tervtárában őrzik a Királyi Kamarai Térképészeti Igazgatóság azon térképeit is, amelyek az egykori Temesi bánság és az azon a területen létrejött vármegyék területére vonatkoznak. Ez a Temesi Térképgyűjtemény. A szelvények a XVIII. század közepétől a XIX. század elejéig terjedő időszakban készültek különböző méretarányokban, a rajzolt terület nagyságától függően. Néha csak egy települést ábrázolnak, néha a környező földterületeket is, feltehetően a birtokviszonyok könnyebb átláthatósága végett. Ami a kutatások szempontjából igen fontos, hogy a térképek mindegyikén nyomon követhető a településszerkezet fejlődése. A térképek már régóta elérhetők a Magyar Levéltári Portálon (ARCHIVPORTAL), de használatukat

¹ Osztrák Állami Levéltár, Magyar Nemzeti Levéltár, Horvát Nemzeti Levéltár, Hadtörténelmi Intézet és Múzeum, Budapest Főváros Levéltára, Arcanum Adatbázis Kft., Eötvös Loránd Tudományegyetem

jelentősen megkönnyítette egy új, napról napra fejlődő honlap, a hungaricana.hu (HUNGARICANA). Ezen oldal segítségével össze tudjuk hasonlítani az egykori és a jelenlegi állapotokat, és ez fontos adat a kutatások során. A hungaricana.hu szintén több intézmény együttműködése eredményeként jött létre, a cél pedig ezen intézmények gyűjteményeinek digitalizálása és publikálása.² A honlapon elérhetőek a mapire.eu adatai is.

A XIX. század második felében a Bánságban uralkodó állapotokat a második katonai felmérés 1 : 28 800 méretarányú szelvényei rögzítik, amelyek készítését ugyan már 1806-ban kezdték, Magyarország területét 1819 és 1869 között mérték fel, Bánátot pedig csak a felmérések végső szakaszában, az 1860-as években. Mivel már elkészültekor elévült a második katonai felmérés, Ferenc József császár 1869-ben elrendelte a harmadik katonai felmérés elkészítését, amely 1 : 25 000 méretarányban készült el 1869 és 1875 között. Ezen térképszelvények szintén elérhetőek a két említett honlapon.

Az utolsó térképes információkat Bánát területéről a Monarchia széthullása előtt a XIX. század végén, 1 : 2800 méretarányban készült kataszteri térképek szolgáltatják, amelyeket a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának Tervtárában őriznek. Pontos és részletes képet adnak a települések szerkezetéről, az épületek nagyságáról és elhelyezkedéséről. A hungaricana.hu oldalon ezekhez az iratokhoz is könnyen hozzáférhetünk, a jelen állapotokkal viszont még nem tudjuk közvetlenül összehasonlítani őket.

A térképek mellett a képeslapok és a fényképek is igen fontos források, hiszen ezek segítségével nemcsak a szerkezet, hanem az épített környezet változását is nyomon tudjuk követni. A bánsági falvak esetében a századfordulón készült képeslapok lehetnek leginkább segítségünkre, amelyeket a különböző magángyűjtemények mellett ma már a hungaricana.hu honlapon is elérhetünk.

Míg a különböző levéltárak, könyvtárak digitalizált anyaga többnyire megbízható adatokat tartalmaz, addig a közösségi oldalakon vagy más kevésbé ellenőrzött honlapokon sokszor olyan információkra is bukkanhatunk, amelyek pl. tévesen jelölik meg az adott település nevét, vagy éppen a kort, amelyben egy adott kép vagy térkép készült. Ezekre a hiányosságokra néha rámutatnak az előző kutatók vagy érdeklődők kommentárjai, fontos azonban, hogy minden forrást ellenőrizzünk. Ennek ellenére a közösségi oldalakon lévő magánszemélyek vagy csoportok által megosztott információknak, képeknek fontos szerepe lehet a bánsági falvak kutatásában, mert itt olyan anyagok is előkerülnek, amelyek a családi gyűjtemények, fotóalbumok mélyén rejtőznek, az internet korszaka előtt aligha bukkantak volna elő és lettek volna elérhetőek a szélesebb közönség számára. Ily módon sokszor többen is bekapcsolódnak a kutatásba, újabb és újabb anyag megosztására ösztönözve a kutatásban aktívan és passzívan résztvevőket (FACEBOOK).

² Számos magyarországi és határon túli intézmény bekapcsolódott a projektumba, főként levéltárak és múzeumok.

Az előbb felsorolt digitális források, vagyis az egyes honlapok anyaga állandóan bővül, fejlődik, egyre több anyag érhető el a világhálón, a keresés egyre egyszerűbb lesz, és ez nemcsak megkönnyíti, de sokkal gyorsabbá is teszi a kutatást.

TOVÁBBI KUTATÁSI LEHETŐSÉGEK ÉS A MODERN VÍVMÁNYOK JELENTŐSÉGE

A felsorolt pozitívumok ellenére a digitális világ nyújtotta kutatási lehetőségekre nem lehet kizárólagosan hagyatkozni, hiszen a bánáti falvak esetében is igen fontos a helyszíni kutatás, mert a hely szelleme jelentős tényező, amely más megvilágításba helyezheti az írott és a képes forrásokat, valamint azok interpretációját.

Ahhoz, hogy a digitális világ és annak adatözone egy ún. megújuló energiaforrás legyen, a kutatásoknál az információcsere és nem csak az információ egyirányú használata szükséges. Ez az egyik alapvető különbség a hagyományos és a modern média között. Pl. a scribd.com (SCRIBD) oldalon számos tudományos munkát találhatunk, amelyek segíthetik kutatásainkat, sőt saját eredményeinket is fel tudjuk tölteni, csakúgy mint az academia.edu oldal (ACADEMIA EDU) esetében. Fontos, hogy saját munkánk eredményeit is népszerűsítsük a különböző médiákban, a közönség elé tárjuk őket, és ezzel megkönnyítsük a hasonló témában kutatók első lépéseit, vagy visszajelzéseket kapjunk tőlük, valamint kutatásainkat népszerűsítsük a tudományos körökön kívül is.

FORRÁSOK

ACADEMIA EDU

<https://www.academia.edu/> (2015. október 24.)

ARCHIVE

<https://archive.org> (2015. október 24.)

ARCHIVPORTAL

<http://www.archivportal.hu/menuitem-62-adatbazisok.html> (2015. október 24.)

BODOR Antal 1908. *Temesvár és Délmagyarország múltja, jelen közállapottai és turisztikai leírása*. Temesvár

BOROVSKY Samu 1911. *Magyarország vármegyéi és városai – Torontál vármegye*. Budapest

<https://archive.org/details/magyarorszgvrmeg19szik> (2015. október 24.)

BÖHM Lénárt 1867. *Dél-Magyarország vagy az úgynevezett Bánság külön történelme II*. Pest

<https://archive.org/details/geschichtedestem02bhuoft> (2015. október 24.)

EPA OSZK

<http://epa.oszk.hu/>

FACEBOOK Közösségi oldal Nagybecskerek régen csoport

<https://www.facebook.com/NagybecskerekRegen?fref=ts> (2015. október 24.)

FÉNYES Elek 1851. *Magyarország geographiai szótára, melyben minden város, falu és puszta betűrendben körülményesen leíratik. IV.* Pest

<https://archive.org/details/magyarorszaggeog00fngooog> (2015. október 24.)

FÉNYES Elek 1857. *Az Ausztriai Birodalom statisztikája és földrajzi leírása.* Pest

GOOGLE BOOKS

<https://books.google.com> (2015. október 24.)

HUNGARICANA

<http://hungaricana.hu>

LIPSZKY János 1808. *Repertorium locorum objectorumque in XII. tabulis mappae regnorum Hungariae, Slavoniae, Croatiae et confinium militarium magni item principatus Transylvaniae.* Buda

https://books.google.rs/books?id=7ANAO_P1kEkC&printsec=frontcover&hl=sr&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false (2015. október 24.)

MAPIRE A Habsburg Birodalom Történelmi Térképei

<http://mapire.eu/hu/about/> (2015. október 24.)

MEK OSZK

<http://mek.oszk.hu/> (2015. október 24.)

NAGY Lajos 1829. *Notitiae politico-geographico-statisticae inclyti Regni Hungariae, partiumque eidem adnexarum. II.* Buda

https://books.google.rs/books?id=Pf1SAAAACAAJ&redir_esc=y (2015. október 24.)

PAHOR

<http://www.pahor.de/maps-and-prints/europe/romania/banat-of-temeswar-tabula-banatus-temesiensis-a-geometris-s-s-m-m-i-i-et-r-a-confecta-quam-in-minoren-formam-reduxit-gradusque-longitudinis-et-latinudinis-adjecit-franciscus-griselani-ano-r-s-mdcclxxvi-augustin.html> (2015. október 24.)

SCRIBD

<https://www.scribd.com> (2015. október 24.)

SZENTKLÁRAY Jenő 1879. *Száz év Délmagyarország újabb történetéből.* Temesvár

<https://archive.org/details/olhokkltztetsed00szengooog> (2015. október 24.)

VÁLYI András 1796. *Magyar Országának leírása. I.* Buda

https://books.google.rs/books?id=IIFXAAAACAAJ&pg=PR41&lpg=PR41&dq=valyi+andras+magyar+orszagnak+leirasa&source=bl&ots=t9dk4fuorw&sig=O5ORSF1xL5jiYACsCFsZ_111_Ck&hl=sr&sa=X&ved=0CD0Q6AEwBGoVChMIwOrfzt7iyAIVhQcsCh0Yfw5G#v=onepage&q=valyi%20andras%20magyar%20orszagnak%20leirasa&f=false (2015. október 24.)

VÁLYI András 1799. *Magyar Országának leírása. II.* Buda

WIKIMEDIA

https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/7/7c/Temeswarer_Banat.JPG (2015. október 24.)

Exploring the Villages of Bánát with New Technology

The rich resources on construction, development and history of the village system in Banat have long enabled the detailed research of the area. Numerous maps, travelogues, collections of laws, as well as other resources have so far aided the work of researchers, although the holdings were available in various

archives and libraries scattered on the territory of what used to be the Austro-Hungarian Empire. If it was not the knowledge of Hungarian and German languages, then it was the vast distances that often made such research difficult. Nevertheless, the development of digital technology greatly facilitates the development of several disciplines related to the research of this area, as well as history, social studies, history of architecture, owing to digitalization of holdings. In my study I attempt to present the undemanding way of researching Bánát's resettlement, the structure, development and change of its village system from 1718 to the First World War using the digitalized holdings of certain archives, museums and libraries.

Key words: Bánát, military surveys, collection of postcards, collection of laws, village structure

Istraživanje banatskih sela pomoću savremenih dostignuća

Bogati izvori o nastanku, razvoju i istoriji banatskog seoskog sistema već odavno omogućuje dubinsku analizu ovog polja. I do sada je rad istraživača u znatnoj meri olakšavao veliki broj mapa, putopisa, zakonskih zbirki, koji su se međutim mogli pronaći u različitim arhivima i bibliotekama na teritoriji nekadašnje Monarhije. Ako potreba za poznavanjem mađarskog i nemačkog jezika i nije predstavljala problem, velike geografske razdaljine su često otežavale istraživanja sa ovom svrhom. Zahvaljujući međutim razvoju digitalnog sveta i procesu digitalizacije istorijskih izvora, istraživanje brojnih naučnih oblasti vezanih za ovo polje, kao što su istorija, sociologija, istorija arhitekture, može da bude znatno olakšano. Studija nastoji da prikaže na koji način se može sa lakoćom istraživati ponovno naseljavanje Banata, odnosno nastanak i preobražaj strukture sela od 1718. do Prvog svetskog rata, pomoću digitalizovanog materijala pojedinih arhiva, muzeja i biblioteka.

Cljučne reči: Banat, vojne procene, zbirka razglednica, zbirka zakona, struktura sela

Beérkezés időpontja: 2015. 10. 27.

Közlésre elfogadva: 2015. 10. 30.